

KOZAN MUTASARRIF-I ESKAKI MUSA KAZIM'IN MAKALELERİ-II

Nebahat GÖÇERİ¹

ÖZET

Bu makalenin konusu mutasarrıf Musa Kazım'ın makaleleridir. Kaynaklarda biyografisi hakkında çok az bilgi vardır. Galatasaray Lisesi'nden mezun olmuştur. Kastamonu ve Ankara idadilerinde muallimlik yapmıştır. Kozan'da mutasarrıf olarak çalışmıştır. Basılı altı kitabı vardır. Bazı kitapları çeşitli nedenlerle basılmamıştır. Basılı makaleleri ise Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM)'nda yayımlanmıştır. Bu mecmuanın yardımcı üyelerinden birisidir. Osmanlı tarihinin az bilinen veya yazılmayan konuları ile ilgilenmiştir. Ana ilgi alanı Tarih Felsefesidir. "Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası" ismiyle 1326/1911'de yayına başlayan mecmua 1339/ 1923'e kadar (1-77 cüz olarak) on üç sene yayımlanmıştır. Cumhuriyet'ten sonra isim değişikliği olmuştur. "Türk Tarih Encümeni Mecmuası" adıyla on dördüncü sene 1340/1924'ten itibaren yayımlanmaya başlamış, 1926'da on altıncı seneye kadar yayına devam etmiştir. Bu arada derginin sayıları hem eski sayılar sürdürülerek hem yenileri verilerek yayımlanmıştır. 78'inci sayıya Cumhuriyet döneminde ilk basılan sayı olarak 1'inci sayı denilmiş, 95'inci sayı 18'inci sayı sayılmıştır. Musa Kazım bu dergide makalelerini yayımlamıştır. Tarih-i Osmanî Encümeni padişah iradesi ile kurulmuş bir encümandır yani akademik bir kuruldur. Encümen 1327 / 1332'de irade-i seniyye ile kurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Musa Kazım, Osmanlı tarihi, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, Türk Tarih Encümeni.

MUSA KAZIM'S BOOKS WHO FORMER KOZAN GOVERNOR-II

ABSTRACT

Former governor Musa Kazım's articles is the subject of this article. Little is known about his biography. He graduated from the Galatasaray High School French Department. He taught at Kastamonu and Ankara high schools, He worked as a governor in Kozan. Musa Kazım has six printed books. Some of his books not printed for

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Doç. Dr. nebahatgoceri@yahoo.com

various reasons. His printed articles were published in the Journal of the History of the Ottoman Empire (TOEM). Musa Kazım's main interest is History Philosophy. However, he was interested in psychology and pedagogy as a result of necessity. The magazine started publication in 1326/1911 under the name of Journal of Academic Council of the Ottoman History. 1339/1923 (until 1-77 number) has been published for thirteen years. The name changed after during of Republic. Journal of Academic Council of the Ottoman History started to be published in 1340/1924 during the fourteenth year. It continued publishing until 1926 sixteen years in. The new numbers of the journal were published with the old numbers. In the Republican period was called number 78 as the first number. Number 95 was called as 18th. Musa Kazım published his articles in this journal. Academic Council of Ottoman History was founded 1327 / 1332 by the sultan's will.

Key Words: Musa Kazım, Ottoman history, Journal of Academic Council of the Ottoman History, Academic Council of Turkish History.

GİRİŞ

Kozan mutasarrıf-ı esbakı Musa Kazım Osmanlı tarihini çalışan kimseler tarafından bazen bilgi eksikliğinden, bazen özensizlikten, bazen dikkatsizlikten kaynaklanan yanlışlıklara kurban olmaktadır.

Muallimlik, mektep müdürlüğü ve en son idari bir görev olan mutasarrıflık yapan Musa Kazım ilahiyat ve tarih araştırması yapanlar tarafından başka Musa Kazım isimli kimselerle karıştırılmaktadır. İlahiyat çalışmalarında Şeyhülislam Musa Kazım araştırılırken asıl alanı Tarih İlmi olan, son idari görevi ise mutasarrıflık olan Kozan Mutasarrıf-ı Esbakı Musa Kazım'ın başta kitapları olmak üzere makaleleri ve diğer çalışmaları şeyhülislam efendiye ait gösterilmektedir. Tarih çalışmalarında ise şeyhülislam efendi lehine çalışmalar yapılmakta, onun yazmadığı eserler ona nispet edilerek kitaplarının sayısı çoğaltılmaktadır. Erzurumlu Musa Kazım ile tarihçi ile Kozan Mutasarrıf-ı Esbak-ı Musa Kazım'ın birbirine karışan çalışmalarını ayıklamamız gerekmektedir. Araştırmacılar bazen bu karışıklığı fark etmiş olmalarına rağmen bu konudaki zihinsel çelişkiyi “Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin çok geniş bir ilgi alanı” olduğu yorumunda bulunarak çözmeye çalışmışlardır. Ancak şeyhülislam Musa Kazım'ın ilgi alanı doğal olarak din ve diyanet konularıdır. Kozan Mutasarrıf-ı Esbak-ı Musa Kazım'ın ilgi alanı ise Tarih İlmidir. Üstelik her iki şahsın kendine özgü bir dil ve anlatım özelliği vardır.

Musa Kazım hakkında elimizde çok az bilgi bulunmaktadır. Bu bilgilerden ilki ve birincisi Muallim Cevdet'in Osmanlıda Pedagoji İlminin gelişimini anlatırken cümle içinde verdiği bilgidir. İkincisi eğitimi Cavit Binbaşıoğlu'nun Musa Kazım Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında verdiği sınırlı bilgidir. Yine de birkaç sayfa kadar tutan en geniş bilgi Binbaşıoğlu'nun iki eserinde birden bulunmaktadır. Kaynaklarda Musa Kazım'ın doğum ve ölüm tarihlerini (1858-1919) olarak verilmekle birlikte bu bilgi gene de teyide muhtaçtır. Elimizde Binbaşıoğlu'nun yazdıkları olup bundan başka elimizdeki bilgi yoktur. Bunlar dışında birkaç makale de onun hayatı hakkında hiçbir bilgi vermeden pedagoji ilmine dair yazdığı eserleri üzerinden yaptığı değerlendirmeleri konu alır. Pedagoji ilmine dair bir kısım bilimsel çalışmalarda ise muallim ve mutasarrıf Musa Kazım şeyhülislam efendi ile karıştırıldığından onları dikkate almıyoruz. Bazen de onun makalelerini çalışırken Osmanlıca metni göz göre göre yanlış okumaktan kaynaklanan hatalar da yapılmaktadır. (Kozan mutasarrıfı yerine Kazan mutasarrıfı diye "vav" harfini "elif" olarak okuyanlar vardır.) Kısacası muallim ve mutasarrıf Musa Kazım'ın hayatı ve çalışmaları tam olarak açıklığa kavuşturulmamış bir konudur. Biz bu makalede Tarih İlminde ve Tarih Felsefesinde, Pedagoji İlminde ve Pedagoji Tarihi'nde özel bir yeri olan bu Osmanlı aydınına dair oluşan ve gittikçe de çoğalan yanlışlıkları düzeltereçiz, onun eserlerine dair bilgi boşluğunu ve eksikliğini gidereceğiz.

Bizim çalışmamıza konu olan Kozan Mutasarrıfı Musa Kazım'ın hayatı hakkında çok ayrıntılı bilgilerimiz olmasa bile ülkemizde Pedagoji Tarihi açısından çok önemli bir isim olduğunu biliyoruz. Muallim Cevdet Darümuallimin'in açılışının 70. Yılı münasebetiyle verdiği bir konferansta Osmanlıda pedagoji dersinin hangi tarihte ve kimler tarafından okutulduğuna dair bilgi verir. Der ki "Bizde Fenn-i Terbiye ve Usul-ü Tedris kadar yetim kalmış bir şubeyi ilmiyye yoktur. Müslümanlardan, Türklerden çeşitli ilimlere müntesip bir hayli zevat-ı muktedir gösterilebilirken, Satı Bey devresine kadar bu fenne sâlik ve mektepte gösteren Ayşe Sıdika Hanım, Selim Sabit, Emrullah Efendiler ve Musa Kazım Efendi'den başka pedagoji meraklısı tanımıyoruz." (Muallim Cevdet, 1918) (Akyüz, 2013) derken kastettiği kişi Şeyhülislam Musa Kazım değil, muallim, idadi müdürü ve daha sonra mutasarrıf olan Musa Kazım'dır.

Musa Kazım'ın kitapları (ayrı bir makalede anlattık) ve makalelerini şu yollardan tespit ettik: Onun eserlerinin izini sürerken

bize en çok Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nda yer alan kısacık bilgiler yol gösterdi. Bizim araştırmamıza konu olan Musa Kazım "Kozan Mutasarıf-ı Esbakı" imzasını kullanmaktadır. Ancak yazdığı her kitap ya da makalede bu imzayı kullanmadığı zaman yazdıklarının ona ait olduğunu anlamak için başkalarının ona dair tuttuğu kayıtlarda geçen isim ve imzasını bulmak gerekir. Musa Kazım'ın kimlik bilgisine ulaşmak için ünlü müzeci Halil Edhem'in tertip ettiği "Fihrist-i Umumi" (Halil Edhem, 1928, s. 33)'den tespit edebiliyoruz. Bu fihristi düzenleyen ve çalışmanın başında "Mürettip Halil Edhem" imzasını kullanan müzecimiz Fihrist-i Umumi'nin kapak içinde şu tanıtım ibaresini kullanmaktadır. "(Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası) namıyla 1326 (1911)'den itibaren on üç sene ve (Türk Tarih Encümeni Mecmuası) namıyla 1924'den itibaren üç seneki cem'an altı sene intişar eden mecmuanın muhteviyatını şamildir." denilmektedir.

"Fihrist-i Umumi" isimli çalışmasında Halil Edhem zaman içinde derginin isminde yapılan değişikliğin karışıklığa yer vermemesi için çok düzenli tutulmuş bilgiler vermektedir. Buna göre (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası Namıyla) 1326/1911'de yayına başlayan mecmua 1339/ 1923'e kadar (1-77 cüz olarak) on üç sene yayınlanmıştır. Cumhuriyet'ten sonra isim değişikliği olmuş (Türk Tarih Encümeni Mecmuası Namıyla) on dördüncü sene 1340/ 1924'ten itibaren yayınlanmaya başlamış, 1926'da on altıncı seneye kadar yayınına devam etmiştir. Bu arada derginin sayıları hem eski sayılar sürdürülerek hem yenileri verilerek yayınlanmıştır. 78'inci sayıya Cumhuriyet döneminde ilk basılan sayı olarak 1'inci sayı denilmiş, 95'inci sayı 18'inci sayı sayılmıştır. Halil Edhem Bey'in hazırladığı fihrist burada sona ermektedir. (Halil Edhem, 1928)

Mürettip Halil Edhem Bey'in künyesini verdiği makalelerin Musa Kazım'a ait olduğu makalelerini bu fihristten tespit ediyoruz. Bununla da yetinmeyerek onun aradığımız Kozan Mutasarıf-ı Esbakı olduğunu mecmuanın tüm sayılarını tek tek inceleyerek tespit ettik. Musa Kazım'ın altı makalesinin ilk ikisinde Kozan Mutasarıf-ı Esbakı olduğunu belirtmiş, kalan dört tanesinde sadece Musa Kazım imzasını kullanmıştır. Kimi kaynaklarda ve araştırmalarda yanlışlıkla başka Musa Kazım isimlerine nispet edilen kitaplarının adını da yine Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası'nın kütüphanesine hediye ettiği kitapların kaydından tespit edebiliyoruz.

Musa Kazım'ın aradığımız kişi olduğunu başka bir yoldan da teyit ettik. Makaleler Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nda

(TOEM) yayınlanmıştır. Mecmuada verilen bilgiye göre Tarih-i Osmanî Encümeni padişah iradesi ile kurulmuş bir encümandır yani akademik bir kuruldur. Encümen 14 Zilkade sene (1)327 ve 14 Teşrinisani sene (13)32'sinde irade-i seniyye ile kurulmuştur. "İfade-i Meram". (Tarih-i osmani encümeni, 1339/1911, s. 1-3)

Tarih-i Osmanî Encümeni'nde iki tür üyelik vardır. Mecmuada çalışanların bir kısmı daimi üyelikten (aza-yı daime), diğeri yardımcı üyelikten (aza-yı muavine) oluşan iki çeşit üyelik bağı ile görev yapmaktadır. Tarih-i Osmanî Encümeni'nin reisi Ayan-ı Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Bey'dir. Daimi üyeler 11 kişidir. Yardımcı üyeler ise 20 kişidir. Bu 20 kişilik kadro içinde "Musa Kazım Efendi: Kozan Mutasarrıf-ı Esbaki" ifadesi yer almaktadır. (Tarih-i osmani encümeni, 1339/1911, s. 8) Böylece onun eserlerinin Musa Kazım adını taşıyan başka kişilere nispet edilmesi şeklindeki hatanın düzeltilmesi mümkün olabilecektir. Bu durumda Musa Kazım'ın altı kitabı ve TOEM'de basılan altı makalesi vardır.

MUSA KAZIM'IN MAKALELERİ

Musa Kazım'ın kitapları gibi makalelerini de Halil Edhem'in Fihristi Umumi' isimli çalışmasından tespit edebilmekteyiz. Umumi Fihrist adlı çalışmanın "Mukaddime" kısmında "Neşriyat Sırasıyla Makalelerin Fihristi" adlı bölüm vardır. Bu bölümde (Sin: sene, Sad: sahife) kısaltmasının kullanılmıştır. Bu bölümde Musa Kazım'ın makaleleri aşağıdaki şekilde verilmektedir. (Halil Edhem, 1928)

Musa Kazım'ın TOEM de yayınlanan makalelerinin içeriğini şöyle özetleyebiliriz:

Makale 1: Vesaik-i Tarihiyyemiz

"Vesaik-i Tarihiyyemiz (Abdurrahman Şeref'in Sene: 1; Sayfa 9'daki Makalesine Zeyl)- Musa Kazım, Sene: 1; sayfa 25." kaydı yer almaktadır. (Sayfa: 6) Bu makalenin altını "Esbak Kozan Mutasarrıfı Musa Kazım" olarak imzalamıştır. (Musa Kazım, Vesaik-i tarihiyyemiz, 1326/1910)

Musa Kazım Tarih-i Osmanî Encümeni adına Divan-ı Hümayun kayıtlarını incelemiş ve elde ettiği sonuçları kısaltarak ve özetleyerek okuyucuya sunmuştur. Bu makale aslında Abdurrahman Şeref Bey'in dergide bir önceki sayıda yayınlanan makalesine zeyl'dir. Divanı hümayun kaydı 1592 ciltten oluşmaktadır. Her ciltte ortalama üç yüz kadar kayıt vardır. Bir senelik kayıt bazen iki cilde ancak sığar.

Divani kayıtları 961’de başlar, 975’e kadar aralıklarla devam eder. Ondan sonra düzenli devam eder. 961-974 seneleri arası defterler eski evraklar içinde bulunabilir, diyor.

Divani kayıtları 1200 tarihine kadar kırma divani ile bazen noktasız yazılmıştır. Siyakat ile yazılanlar ise dört çeşit siyakat hattı ile yazılmıştır. 1592 defterin 263’ü mühimme, 14’ü ordu ve rikab, 15’i mektume, 185’i Rumeli, 14’ü name-i hümayun ile yazılan emirlerden oluşmuştur. Fermanlar çok çeşitli konularda verilmiştir. Bunlar içinde özellikle Kudüs’teki Kıyamet Kilisesi’ne dair ferman önemlidir. Bu ferman Ortodoks ve Latin ruhbanı arasındaki tartışmalı konularla ilgilidir. Musa Kazım buradaki fermanların suretlerinden birkaç örnek sunmaktadır. Eski vakıflar içinde hakanî kayıtları 600 kadar defterden oluşup gayet düzenlidir. Maliye Nezaretine ait defterler 25 oda dolusudur. Harbiye Nezareti’nde 1275’den itibaren evrak toplanmaya başlamıştır. Bab-ı Meşihat’te iki oda ve mahzen içindedir. Evkaf Nezareti’nin kaydı olan vakfiyelerin en eskisi 694 senesine aittir. Evkafa ait vakıf kayıtları iki mahzen içinde saklanır. Musa Kazım bu bilgilere altı ferman örneği de ekleyerek makalesini sonlandırıyor.

Makale 2: Darbhane’nin Ahval-i Dahiliyyesi

“Darbhanenin Ahval-i Dahiliyyesi”, Musa Kazım, Sene: 2; sayfa: 551, kaydı yer almaktadır. (Sayfa: 8) Bu makalenin altında “Kozan Mutasarrıf-ı Esbakı Musa Kazım” imzası yer almaktadır. (Musa Kazım, Darbhanenin ahval-i dahiliyyesi, 1327/1911) Musa Kazım bu makalede darbhanenin iç işleyişi ile ilgili bilgiler veriyor. Darphane, encümen, kofça, çeşni, dökümhane, çarh-hane, ağartmak, tavlama, sikke-hane, sikke-gen, teksir-hane, kavramları ve işlevleri hakkında açıklamalar yapıyor. Müze (darphane) ve müzede bulunan meskûkât koleksiyonu hakkında bilgi veriyor.

Makale 3: Aynaroz Tarihçesi

“Aynaroz Tarihçesi”, Musa Kazım, Sene: 4; sayfa 1194, kaydı yer almaktadır. (Sayfa: 10) Bu makalenin altında sadece “Musa Kazım” imzası bulunmaktadır. (Musa Kazım, Aynaroz tarihçesi, 1 Nisan 1329/1913)

Musa Kazım bu makalede Aynaroz yarımadasının coğrafyası ve kadim devirlerdeki ahvalini, Bizans devrini, Latin devrini, Hezikast denen fırkaları ve en son Osmanlı devrini anlatmaktadır. Aynaroz MÖ 490’da İran’ın eline geçmiştir. MÖ 340 senesinde Büyük İskender’in eline geçmiştir. En sonunda Yunanlılar Hristiyan olunca

Aynaroz dağında Hz. Meryem heykeli yapmışlardı. Adada çok sayıda manastır, kilise ve papaz hücreleri vardır. Adada Ortodoks mezhebine mensup milletlerin de çok sayıda rahibi bulunmaktadır. Aynaroz adası 867'den sonra Bizans devrinde Hristiyanların elinde bir dini ziyaret yeri haline gelmiştir. Manastırları Bizans imparatorları korumuştur. Manastırlarda yaşayan rahipler zamanla kendi ruhani reislerini seçmek istemiş ve bu sistemi yerleştirmişlerdir. Ancak Bizans imparatorları kendilerine bağlı olan bu ruhanilerin kendilerini yönetmek istemesini hoş karşılamamışlardır. Aynaroz Bizans döneminde önemli bir tarımsal üretim merkezi haline gelmiştir.

Aynaroz'da 1204'ten sonra Latin idaresi başlamıştır. Bu dönemde ada halkının ve ruhbanlarının imtiyazlı halleri ellerinden alınmak istenmiştir. Ruhbanlar kendi mezhepleri için düşman saydıkları Papa'dan yardım istemek zorunda kalmışlardır. En sonunda 1261'de Aynaroz'da şark, garp ve Arap kiliselerinin birleştirilmesi yönünde çabalar içine girildiyse de başarılı olunamamıştır. En sonunda Latinler 1261'den 1312 senesine kadar Aynaroz adasındaki ruhban seçimi işi yine adada yaşayan ruhbanlara tevdi edilmiştir. Musa Kazım makalede Hezikast Fırkaları denen fırkaların ortaya çıkışını da kısaca anlatmaktadır. İki papaz inziva ve feragat ruhbanı ile ilgili ictihad kapısını açmışlar ve bu durum uzun bir süre sürmüştür. Osmanlı devleti bu duruma müdahil olarak bu işi düzenleyen bir nizamname hazırlamıştır. Adanın yönetimi ile ilgili olarak Osmanlı devrinde 1392'de kazanılan imtiyazlar Osmanlının adayı fethine kadar devam etmiştir biçiminde ada ile ilgili bilgileri vererek makaleyi bitirmektedir.

Makale 4: Taşoz Tarihçesi

“Taşoz Tarihçesi”, Musa Kazım, Sene: 4; sayfa 1260, kaydı yer almaktadır. (Sayfa: 10) Bu makalenin altında da sadece “Musa Kazım” imzası bulunmaktadır. (Musa Kazım, Taşoz tarihçesi, 1 Haziran 1329)

Musa Kazım bu makalede Taşoz adasının tarihçesini anlatmaktadır. Taşoz Fenikeliler zamanından beri yerleşim yeri olmuştur. Adada tarih boyunca ziraat de önemli bir yer tutmuştur. Adada yerli Müslüman halk yoktur. Musa Kazım adanın kadim dönemlerdeki halini anlatır. Fenikelilerden sonra adaya Medli'ler gelmişler, İranlılar adaya sahip olmuşlardır. Bu dönemde Bizans devrinde ada halkı dağlara çekilmiştir. Ada ziraat açısından harap olmuştur. Ortaçağda ada Trakya'ya bağlanmıştır. 13. asırda Cenevizlilerin eline geçmiştir. Musa Kazım Taşoz adası ile ilgili

kanunnameler çıkarılarak tarım işlerinin düzenlendiği bilgisini vermektedir. Bu düzenleme ile adada üretilen hemen her kalem maldan belli miktarda vergi alınması kararlaştırılmıştır. Taşoz bir süre de Mısırlılarca yönetilmiştir. Meşhur Mısır valisi Mehmet Ali Paşa aslında o yörenin halkındandır. Orada büyümüştür. Gençlik yıllarında düşmanlarından kaçarak saklanmak zorunda kalmıştır. Halk onu korumuştur. 1216'da Mısır'a kaçmıştır. Mehmet Ali Paşa adanın Kavala imaretlerine bırakılmasını istemiştir. 1253'te sultan II. Mahmut bu talebi kabul etmiştir. Mehmet Ali Paşa buranın yönetimi almış ve vaktiyle kendisine yardım eden Hristiyan halka çok iyi davranmıştır. Ada bir süre Mısır yönetiminde kalmıştır. Adada Roma'dan kalan yönetim tarzı değiştirilip yeni bir şekle sokulmuştur. Vergi alma biçimi de yeniden belirlenmiştir. Taşoz'da çıkan madenlerin işletme hakkı prens Halim Paşa'ya verilmiştir. 1250-1272'ye kadar ada gayet güzel yönetilmiş ama daha sonra bir huzursuzluklar ortaya çıkmıştır. 1316'da huzursuzluk artmıştır. 1317'de artık kan dökülmüştür. Musa Kazım bu bilgilerden sonra sultan Mahmut'un fermanının suretini vermekte ve makaleyi burada bitirmektedir.

Makale 5: Memalik-i Osmanîyye'deki Müessesat-ı Mezhebiyye Hakkında Malumat-ı Muhtasara

“Memalik-i Osmanîyye'deki Müessesat-ı Mezhebiyye Hakkında Malumat-ı Muhtasara”, Musa Kazım, Sene: 4; Sayfa 1406, kaydı yer almaktadır. Bu makalenin altında da sadece “Musa Kazım” imzası bulunmaktadır. (Makalenin sonunda “ma badi vardır” ibaresi eklendiğinden devamının yazılması da düşünülmüştür ama basılamamıştır.) (Musa Kazım, Memalik-i osmaniyye'deki müessesat-ı mezhebiyye hakkında malumat-ı muhtasara, 1 Teşrin-i Evvel 1329/1913)

Musa Kazım bu makalede İzmit'te bulunan ve halkın bir kısmı Ermeni olan Armaş isimli bölgeden bahseder. Armaş manastırı ile meşhur bir bölgedir. MS 303'den beri tanınır. 1017'de İran'dan Adapazarı'na Ermeni nüfusu yerleştirilmiş ve Armaş manastırı kurulmuştur. Manastır yöneticiler tarafından himaye görmüştür. 1222 tahrip edilmiş ise de 1236'da sultan Mahmut'un izniyle yeniden tamir edilmiştir. Ermeni milleti bu lütuf ve inayetten hoşnut olmuşlardır. 1237'de manastıra rahipler yanında bir de muallimler yetiştirmek için bazı bölümler yapılmıştır. 1306'de Armaş mektebi İstanbul Patrikhanesi'nin emrine girmiştir.

Musa Kazım makalede Antakya Rum patrikliğinden de bahseder. Bu patriklik en eski patriklik olmasına rağmen geri planda kalmıştır. Resmi adı Antakya Patrikliğidir. Bu beldede havari Sen Pier'in takdis ettiği kilisede vardır. MS 325'te ve 681'de patrikhanenin derecesi İzmit ve İstanbul konsillerince tayin edilmiştir.

Antakya Selefkıyan tarafından kurulmuştur. Roma, İran, Bizans, Arap, Salıbiyyun, Mısırlılar ve en son Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilmiştir. Mısır hükümdarı Sultan Baybars Antakya'yı alınca geniş çaplı bir katliam olmuştur. Patrik şehirden kaçmıştır. O tarihten beri Şam beldesi Antakya Rum patrikliğinin merkezi olmuştur.

1141'e kadar Antakya patrikleri yerlilerden seçilirdi. Bu yıldan sonra İstanbul Patrikhanesine mensup piskoposlardan seçildi. Bu seçim 1267'e kadar sürmüştür. Ancak 1315'den sonra İstanbul Patrikhanesini bu duruma el koymuştur. Patriği kendisi belirlemek istemiştir. Antakya patrikleri Fener patriklerinin müdahalesinden kurtulmak için kendi ruhani meclislerini kurmak istemişlerdir. Antakya bundan sonra Rusya'nın etkisine girmiştir.

Antakya patrikliği İstanbul ve Kudüs patrikliği gibi aynı imtiyazlara sahiptir. Antakya patrikliğinde zaman içinde bir takım değişiklikler yapılmıştır. Antakya patrikliği Hz. İsa'nın tanrısallık veya insanlık niteliklerini tartışmıştır. Bu tartışma sonucu Antakya patrikhanesi Nesturilik aleyhinde görünmüştür. Antakya Kilisesi monofizit diye isimlendirilmiştir. Musa Kazım makalesinin burasında "Mabâdi var" yani "devamı var" demesine rağmen Antakya patrikliği ile ilgili olarak TOEM'de başka bir makale yoktur. Belki dini kurumlardan bahsettiği için daha sonraki makalesi olan Ahtimar Katogikosluğu'nu kastetmiş olabilir.

Makale 6: Ahtimar Katogikosluğu

"Ahtimar Katogikosluğu", Musa Kazım, Sene: 5; Sayfa 54, kaydı yer almaktadır. Bu makalenin altında da sadece "Musa Kazım" imzası bulunmaktadır. (Musa Kazım, Ahtimar katogikosluğu, 1 Nisan 1330/1914)

Musa Kazım'ın TOEM'de yazdığı beşinci makale Ahtimar Katogikosluğu ile ilgilidir. Ahtimar Van gölünün güneyinde küçük bir adadır. Ahtimar Ermeni rahiplerinin ikamet ettiği bir adadır. Bu adada bir de manastır vardır. Ahtimar Katogikosluğuna bağlı 55 manastır ve 352 kilise vardır. Ahtimar Manastırı MS 927'de Ermeni kralı

tarafından yaptırılmıştır. MS 900 senesinde katogikos pek çok yeri dolaşmış, en son 927'de Ahtimar'a gelmiş ve katogikosluk bu şekilde buraya taşınmıştır. Ada 948'de başka bir sülalenin eline geçmiştir. 1065'de katogikosluk Kilikya'ya nakledilmiştir. 1435'den 1466'ya kadar hüküm süren Cihan Şah Zaharya'ya bütün Ermenistan katogikosu unvanıyla hitap etmiştir. Ahtimar katogikosluğu'nda 1113 senesinde ise de iki defa kesinti olmuştur. Ahtimar yine de ruhani merkez olmaya devam etmiş ise de rakip katogikosluklar ortaya çıkmıştır. Çeşitli defalar Osmanlı'nın bu soruna cevap vermesi istenmiştir. En son katogikosluk Gevaş'a bağlanmıştır. Bu katogikosluk altı üye ve bir meclis ile idare olunmakta imiş. Musa Kazım'ın Ahtimar katogikosluğu ile ilgili makalesi burada bitiyor.

SONUÇ

Fihrist-i Umumi'nin yayın sırasına göre verdiği bilgiyi bir kez de "4-Elifba Tertibiyle Müelliflerin İsimleri ve Mecmuadaki Makaleleri" (Sin: sene, Sad: sayfa) (Halil Edhem, 1928, s. 25) isimli başlık altında vermektedir. Burada da Musa Kazım Efendi'nin eserleri farklı bir tasnifle verilmiştir. Bu alfabetik tasnifte Musa Kazım'ın makaleleri şu şekilde yer almaktadır:

"Musa Kazım- Vesaiki Tarihiyyemiz, Sene: 1; sayfa: 65; Darbhanenin Ahval-i Dahiliyyesi, sene: 2; sayfa: 551, Aynaroz Tarihesi, sene: 4; sayfa 1194; Taşoz tarihçesi 1260; Memalik-i Osmanîyye'deki Müessesat-ı Mezhebiyye Hakkında Malumat-ı Muhtasara 1406; Ahtimar Katogigosluğu, sene: 5, sayfa 54" kaydı yer almaktadır. (Halil Edhem, 1928, s. 33)

Kozan Mutasarrıf-ı Esbakı olan Musa Kazım'ın makaleleri "Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası"nda (TOEM) yayınlanmıştır. Buradaki altı makalesinin ilk ikisinde Kozan Mutasarrıfı Esbak-ı Musa Kazım imzasını, diğerlerinde sadece Musa Kazım imzasını kullanmıştır. Ancak bu makalelerin hepsinin kendisine ait olduğu mecmuanın içindeki bilgilerden ve mecmuanın fihristinden anlaşılabilir olup bu konuda hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak kadar kesindir.

Kıscası Musa Kazım'ın Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nda çıkan makaleleri bu altı tane makaledir. Dergide başka bir makalesi yoktur. Bu altı makalenin birisi Osmanlı tarih vesikalarının genişliğine dair bir makaledir. Diğer darbhanenin işleyişi ile ilgilidir. İkisi halkı daha çok gayri Müslimlerden oluşan iki ada ile ilgilidir. Diğer ikisi dinler ve mezhepler ile ilgilidir. Böylece

kendisinin de dediği gibi Osmanlı tarihinin eksik kalan veya anlatılmayan kısımlarını belirgin kılma amacı taşımaktadır. Niçin “umumi tarih” kitapları yazmamıştır denilirse onun da cevabı TOEM’in Osmanlı Tarihinin yazılmayan ya da eksik kalan bölümlerini yazma işini kendisine misyon olarak seçtiğini açıklamaları ile cevaplayabiliriz.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Y. (2013). *Türk eğitim tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Binbaşoğlu, C. (2014). *Başlangıçtan günümüze türk eğitim tarihi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gürer, A. Ş. (2003). *Gelenekler modernite arasında bir meşrutiyet şeyhülislamı: Musa Kazım Efendi (1861-1920)*.
- Halil Edhem. (1928). *Fihrist-i umumi*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Muallim Cevdet. (1918). "Darülmuallimin'in yetmişinci sene-i devriyesi münasebetiyle verilen konferans". *Tedrisat Mecmuası: amelîyat ve tabakat kısmı*, 5(6-30), 175-200.
- Musa Kazım. (1 Haziran 1329). Taşoz tarihcesi. *Tarih-i osmanî encümeni mecmuası (TOEM)*, V(20), 1260-1272.
- Musa Kazım. (1 Nisan 1329/1913). Aynaroz tarihcesi. *Tarih-i osmanî encümeni mecmuası (TOEM)*, IV(19), 1194-1197.
- Musa Kazım. (1 Nisan 1330/1914). Ahtimar katogikosluğu. *Tarih-i osmanî encümeni mecmuası (TOEM)*, V(25), 54-55.
- Musa Kazım. (1 Teşrin-i Evvel 1329/1913). Memalik-i osmaniyye'deki müessesat-ı mezhebiyye hakkında malumat-ı muhtasara. *Tarih-i osmanî encümen-i mecmuası (TOEM)*, IV(22), 1406-1410.
- Musa Kazım. (1325/1909). *Muhit-i idare ve siyâsiyyat*. İstanbul: İkbâl-i Millet Matbaası.
- Musa Kazım. (1326/1910). *Muhtura-i ricâl u siyasiyyun*. İstanbul: Matbaa-i Âmidi.
- Musa Kazım. (1326/1910). Vesaik-i tarihiyyemiz. *Tarih-i osmanî encümeni mecmuası (TOEM)*, I(2), 65-69.
- Musa Kazım. (1327/1911). Darbhanenin ahval-i dahiliyyesi. *Tarih-i osmanî encümeni mecmuası (TOEM)*, II(9), 551-557.
- Tarih-i osmani encümeni. (1339/1911). *İfade-i meram* (Cilt 1-6). İstanbul.